

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Institute of Social and Political Psychology

p-2227-1376

e-2308-3743

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

PSYCHOLOGICAL PROSPECTS

ВИПУСК 29 ISSUE 29

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2017

Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 4 від 30.03.2017 р.)

Головний редактор Лариса Засєкіна	Луцьк, Україна
Заст. головного редактора Жанна Вірна	Луцьк, Україна
Ольга Кочубейник	Київ, Україна
Відповідальний секретар Оксана Соловей	Луцьк, Україна
Редакційна колегія Вадим Васютинський	Київ, Україна
Ярослав Гошовський	Луцьк, Україна
Жанна Глозман	Москва, Росія
Ігор Коцан	Луцьк, Україна
Марія Ледзінська	Варшава, Польща
Ріско Мацуока	Токіо, Японія
Джон Маккейб-Янкі	Норт Ньютон, США
Мирослава Мушкевич	Луцьк, Україна
Любов Найдіонова	Київ, Україна
Віталій Татенко	Київ, Україна
Микола Слюсаревський	Київ, Україна
Наталія Фоміна	Рязань, Росія
Катерина Шкарлаток	Луцьк, Україна

Рецензенти: *Вірна Ж.* – доктор психологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Гошовський Я. – доктор психологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Засєкіна Л. – доктор психологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Кочубейник О. – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Засновники: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Журнал є науковим фаховим рецензованим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за напрямом «Психологічні науки» (дивитися Додаток 12 до наказу МОН України від 12 травня 2016 р. № 515).

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Потапова, 9. Тел. (факс): (0332) 24-40-12.
Ел. адреса: psyprojournal@gmail.com
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 19837-9637 ПР від 11.04.2013 р.

Видавець: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2017
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017
© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2017

Approved by the Academic Council of Lesya Ukrainka Eastern European National University, Record of proceedings # 4, 30.03.2017

Editor-in-Chief Larysa Zasiiekina	Lutsk, Ukraine
Associate Editors Zhanna Virna	Lutsk, Ukraine
Olha Kochubeinyk	Kyiv, Ukraine
Editorial Assistant Oksana Solovey	Lutsk, Ukraine
Editorial Board Natalya Fomina	Ryazan, Russia
Zhanna Glozman	Moscow, Russia
Yaroslav Hoshovskyi	Lutsk, Ukraine
Ihor Kotsan	Lutsk, Ukraine
Maria Ledzinska	Warsaw, Poland
Rieko Matsuoka	Tokyo, Japan
John McCabe-Juhnke	North Newton, USA
Myroslava Mushkevych	Lutsk, Ukraine
Lubov Naidionova	Kyiv, Ukraine
Vitaliy Tatenko	Kyiv, Ukraine
Kateryna Shkarlatiuk	Lutsk, Ukraine
Mykola Sliusarevskyi	Kyiv, Ukraine
Vadym Vasiutynskyi	Kyiv, Ukraine

Reviewers Prof. **Yaroslav Hoshovskyi** (Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine),
Prof. **Olha Kochubeinyk** (Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine),
Prof. **Zhanna Virna** (Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine),
Prof. **Larysa Zasiiekina** (Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine).

Founders: Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

The Psychological Prospects Journal is a professional peer-reviewed scholarly periodical published semiannually, where results of Ph. D. and Doctoral theses in psychology can be published (see: Appendix to the Ministry of Education and Science of Ukraine decision # 515, issued 12th May, 2016).

Address: 9 Potapova St., Lutsk, 43025, Ukraine, tel.: +380332244012.
E-mail: psyprojournal@gmail.com
Certificate of State Registration of mass media # KV 19837-9637 PR issued 11.04.2013.

Publisher: Lesya Ukrainka Eastern European National University (13 Voli Prosp., Lutsk, 43025, Ukraine). Certificate of State Committee for Television and Broadcasting of Ukraine # DK 4513 issued 28.03.2013.

© Honcharova, V. (cover), 2017
© Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2017
© Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2017

Карелін П. А. Досвід розроблення опитувальника «конфігурування психологічних меж особистості»	92	Pavliuk T. M. Gender Peculiarities of Senior Adolescents' Representations of Successful Relationships with Parents	186
Karelin P. A. The Experience of the Design of the Survey "The Configuration of Psychological Boundaries of Personality"	92	Петрик О. В. Особливості соціального інтелекту журналістів у системі конвергентних ньюзрумів	198
Колісник О. П. Теорія духовного саморозвитку особистості	104	Petryk O. V. The Peculiarities of Journalists' Social Intellect in the System of Convergent News-Rooms	198
Kolisnyk O. P. Theory of the Personality's Spiritual Self-Development	104	Попович І. С. Досвід створення й апробації методики «Рівень соціальних очікувань» («PCO»)	208
Коць Є. М. Феномен соціальної тривожності як наукова проблема	114	Popovych I. S. The Experience of Creating and Testing Methods "Level of Social Expectations" ("LSE")	208
Kots Ye. M. The Phenomenon of Social Anxiety as a Scientific Problem	114	Федотова Т. В. Психологічні особливості старшокласників із макіавеллістичними тенденціями	221
Коширець В. В. Особистісний простір сучасної молоді: особливості адаптаційних, мотиваційних та особистісно-поведінкових тенденцій	125	Fedotova T. V. Psychological Peculiarities of Senior Pupils with Machiavellian Tendencies	221
Koshyrets V. V. Personality Space of Contemporary Youth: Peculiarities of Adaptational, Motivational, Personality and Behavioral Tendencies	125	Шпак М. М. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці	234
Krupelnytska L. F., Shportun O. M. Logical Analysis of Humor Forms with Pathologization of Personality	136	Shpak M. M. Empirical Research of Psychological Peculiarities of Emotional Intelligence Development at Primary School Age	234
Крупельницька Л. Ф., Шпортун О. М. Логічний аналіз форм гумору при патологізації особистості	136	Іаровий Д. О. Critical discourse analysis as a method of research of political discourse in social media	244
Kulchytska A. V. Social-Psychological Peculiarities of Consumer's Behavior	151	Яровий Д. О. Критичний дискурс-аналіз як метод дослідження політичного дискурсу в соціальних медіа	244
Кульчицька А. В. Соціально-психологічні особливості поведінки споживача	151	Ясенчук І. В. Психологічні особливості типів і компонентів любові в шлюбному партнерстві	256
Малімон Л. Я. Психологічні аспекти оцінювання персоналу в системі державної служби	161	Yasenchuk I. V. Psychological Markers of Love Types and Components in Marital Partnership	256
Malimon L. Ya. Psychological Aspects of Evaluation of Personnel in the System of Public Service	161	Войтович Н. О., Делль Г. Образ майбутнього як чинник адаптації студентів першого курсу до умов навчання у вищому закладі освіти	267
Мудрик А. Б. Трудоголізм як професійна адикція особистості	175		
Mudryk A. B. Workaholism as Professional Addiction of Personality	175		
Павлюк Т. М. Гендерні особливості уявлень старших підлітків про благополучні взаємини з батьками	186		

- Fetiskin N. P. Socialno-psykhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malykh grupp [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups] / N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, G. M. Manuylov. – M. : Psykhoterapiya, 2002. – 490 s.
9. Braginsky D. D. Machiavellianism and manipulative interpersonal behavior in children / D. D. Braginsky // J. of Experimental Social Psychology. – 1970. – Vyp. 6. – № 1. – P. 77–99.
  10. Daniel N. J. Machiavellianism / N. Jones Daniel, Del Paulhus. – University of British Columbia, 1992. – P. 93–108.
  11. Exline R. Ethical Ideologies of the Machiavellian / R. Exline, J. Thibaut, C. Hickey, P. Gumpert // Ethical Ideologies of the Machiavellian. – 1970.
  12. Christie R. Studies in Machiavellianism / R. Christie, F. Geis. – New York : Academic Press, 1970.
  13. Nigel B. Machiavellianism and altruism: effect of relatedness of target person on machiavellian and helping attitudes / B. Nigel // Psychological Reports. – Birmingham-Southern College, 1994. – P. 403–422.

УДК 159.922.73:159.942

М. М. Шпак

Received: December 02, 2016

Revised: February 20, 2017

Accepted: March 12, 2017

ЕМПРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті розкрито теоретичні підходи до вивчення феномену емоційного інтелекту особистості. Визначено його змістові та структурні характеристики. Обґрунтовано доцільність розглядати емоційний інтелект як інтегральну властивість особистості, що забезпечує здатність розуміти емоції та управляти ними через когнітивну обробку емоційної інформації. Емпірично визначено психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці. Схарактеризовано результати формуального експерименту, який передбачав розроблення та апробацію програми психологічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Вона включала комплекс взаємопов'язаних заходів та методів роботи з учнями, вчителями початкових класів та батьками дітей. Установлено, що спостерігається позитивна динаміка розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів, які взяли участь у формуальному експерименті. Аналіз отриманих результатів дав підстави констатувати суттєве

© Шпак М. М., 2017

підвищення і загального рівня емоційного інтелекту, і його показників у досліджуваних експериментальній групі. Найбільш суттєві зрушення відбулися в показниках «розуміння емоцій» та «управління емоціями». При цьому виявлено й деякі гендерні відмінності в розвитку емоційного інтелекту в хлопців і дівчат. З огляду на психологічні новоутворення, які виникають у молодшому шкільному віці (рефлексія, довільність пізнавальних процесів і поведінки, внутрішній план дій), та результати проведеного експериментального дослідження визначено, що молодший шкільний вік – сензитивний період для розвитку емоційного інтелекту.

Ключові слова: емоційний інтелект, молодші школярі, емпіричне дослідження, вікові особливості, гендерні відмінності.

Shpak M. M. Empirical Research of Psychological Peculiarities of Emotional Intelligence Development at Primary School Age. The article deals with theoretical approaches to studying the phenomenon of individual emotional intelligence. Its content and structural characteristics are determined. A possibility to consider emotional intelligence as an integral feature of personality that provides the ability to understand emotions and control them through cognitive processing of emotional information is grounded. Psychological peculiarities of emotional intelligence development at primary school age are empirically defined. The results of forming experiment are characterized providing elaboration and approbation of the program of psychological follow-up the emotional intelligence development of primary school pupils. It included a set of interrelated activities and methods of work with pupils, primary school teachers and children's parents. It is found out the positive dynamics of emotional intelligence development of primary school pupils who had taken part in forming experiment. The analysis of obtained results enables to state a significant increase both of the overall level of emotional intelligence and its indexes of the pupils in experimental group. The most significant changes concern indexes "understanding emotions" and "emotions control". In addition, it is also found out some gender differences in the development of emotional intelligence of boys and girls. Considering the psychological innovations arising at primary school age (reflection, arbitrariness of cognitive processes and behavior, internal action plan), and the results of the experimental research it is determined that the primary school age is a sensitive period for the emotional intelligence development.

Key words: emotional intelligence, primary school pupils, empirical research, age peculiarities, gender differences.

Шпак М. М. Эмпирическое исследование психологических особенностей развития эмоционального интеллекта в младшем школьном возрасте. В статье раскрыты теоретические подходы к изучению феномена эмоционального интеллекта личности. Определены его содержательные и структурные характеристики. Обоснована целесообразность рассматривать эмоциональный интелект как интегральное свойство личности, которое обеспечивает способность понимать эмоции и управлять ими путем когнитивной обработки эмоциональной информации. Эмпирически определены психологические особенности развития эмоционального интеллекта в младшем школьном возрасте. Охарактеризованы результаты формуального эксперимента, который предусматривал разработку и апробацию программы психологического сопровождения развития эмоционального интеллекта младших школьников. Она включала комплекс взаимосвязанных мероприятий и методов работы с учащимися, учителями начальных классов и родителями детей. Установлено, что наблюдается положительная динамика развития эмоционального интеллекта у младших школьников, участвующих в формуальном эксперименте. Анализ полученных результатов дает основания констатировать существенное

ризовані результати формуючого експеримента, який передбачав розробку та апробацію програми психологічного супроводження розвитку емоціонального інтелекту молодших школярів. Вона включала комплекс взаємопов'язаних заходів та методів роботи з дітьми, учителями початкових класів та батьками дітей. Встановлено, що спостерігається позитивна динаміка розвитку емоціонального інтелекту у молодших школярів, які взяли участь у формуючому експерименті. Аналіз отриманих результатів дозволив констатувати суттєве підвищення як загального рівня емоціонального інтелекту, так і його показників в досліджуваній експериментальній групі. Найбільш суттєві зміни відбулися за показниками «розуміння емоцій» та «керування емоціями». При цьому виявлені деякі відмінності в розвитку емоціонального інтелекту у хлопчиків та дівчаток. Враховуючи психологічні особливості новоствореного віку (рефлексія, довільність пізнавальних процесів та поведінки, внутрішній план дій), результати проведенного експериментального дослідження вказують на те, що молодший шкільний вік є чутливим періодом для розвитку емоціонального інтелекту.

Ключові слова: емоціональний інтелект, молодші школярі, емпіричне дослідження, вікові особливості, гендерні відмінності.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема емоціонального інтелекту особистості є однією з найактуальніших у сучасній психологічній науці. Однак до сьогодні ще немає загальноприйнятого визначення поняття *емоціональний інтелект*, як не вироблено і єдиної думки щодо можливості його розвитку в онтогенезі. Аналіз наукових джерел із проблеми дослідження дає змогу констатувати розбіжності в поглядах дослідників на змістове наповнення зазначеного феномену та методологічні підходи до його вивчення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Реалізація визначених нами завдань дослідження передбачала насамперед вивчення наукових праць з означеної проблеми. Як засвідчив їхній аналіз, нині в психологічній науці склалося декілька підходів щодо розуміння феномену емоціонального інтелекту особистості.

Найпереконливішими видаються нам погляди науковців, які розглядають емоціональний інтелект у контексті т. зв. «змішаної моделі» і трактують його як сукупність когнітивних здібностей та особистісних якостей людини. Так, наприклад, до цього типу моделей належить модель Р. Бар-Она [8]. Емоціональний інтелект дослідник визначає як сукупність некогнітивних здібностей, компетенцій і навичок, що дають людині можливість успішно справлятися з викликами і впливом зовнішнього середовища та протистояти його тиску. Це забезпечує

здатність людини успішно пристосовуватися до соціуму, налагоджувати міжособистісну взаємодію, управляти своєю поведінкою в стресових ситуаціях.

Подібного погляду дотримується і Д. Гоулман [1]. Дослідник розглядає емоціональний інтелект як особистісну властивість, яка полягає в здатності усвідомлювати власні почуття, управляти своїм емоціональним станом, мотивувати самого себе до емоціонального самопізнання, емпатійно ставитися до інших людей. Отже, емоціональний інтелект, за образним висловлюванням Д. Гоулмана, забезпечує баланс «раціонального» та «емоціонального», гармонійну роботу «розуму» та «серця», а отже сприяє успішності життєдіяльності людини загалом.

Наголосимо на тому, що в Україні вивчення емоціонального інтелекту тісно пов'язано з іменем Е. Л. Носенко. Відомий науковець визначає емоціональний інтелект як соціально значущу інтегральну властивість особистості, що «відображає ступінь розумності ставлення людини до світу, до інших та до себе як суб'єкта життєдіяльності» [6, с. 107]. Тому дослідниця позиціонує емоціональний інтелект з поняттям «емоціональна розумність».

Суттєво збагачують уявлення про сутність цього феномену й дослідження інших сучасних психологів, а саме: І. Ф. Аршави, О. І. Влахової, С. П. Дерев'янка, В. В. Зарицької, Н. В. Ковриги та ін. У працях цих учених розкрито змістові, структурно-динамічні та функціональні особливості емоціонального інтелекту.

Однак серед сучасних психологічних досліджень майже відсутні ті, які стосуються розвитку емоціонального інтелекту в молодшому шкільному віці. Здебільшого у вітчизняній психології дослідження емоціонального інтелекту здійснюються на рівні емпіричного вивчення його особливостей у студентському віці (С. П. Дерев'янка, О. В. Милославська), у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічного профілю (Ю. В. Бреус), гуманітарного та технічного профілів (В. В. Зарицька, В. С. Романова, А. Г. Четверик-Бурчак та ін.). З огляду на зазначене, ми здійснили спробу дослідити різноманітні аспекти проблеми розвитку емоціонального інтелекту саме в молодшому шкільному віці.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психологічні особливості розвитку емоціонального інтелекту молодших школярів.

Слід наголосити, що важливість цього феномену стає очевидною, коли йдеться про проблеми гуманізації навчання і виховання особис-

тості загалом та збереження психічного здоров'я, забезпечення емоційного благополуччя учнів в закладах освіти зокрема.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення та аналіз наукових джерел з означеної проблеми, а також отримані результати експериментального дослідження дають змогу нам розглядати емоційний інтелект як складне структурне утворення, яке включає когнітивні, емоційні та особистісні характеристики. Конкретизуємо, передусім сутність поняття *інтелект*.

Проаналізувавши сучасні наукові підходи до розуміння інтелекту, вважаємо за доцільне дотримуватися визначення означеного поняття, яке запропонувала український психолог Л. В. Засекіна: «інтелект – це пізнавальна здатність до усіх рівнів психічного відображення, передбачення та доцільного перетворення дійсності, яка пронизує всі сфери особистісного життя людини та діяльності суб'єкта пізнання» [3, с. 22]. Таке тлумачення цього феномену, на думку ученої, «зумовлює необхідність вивчення інтелекту як стійкої особистісної властивості, що нерозривно пов'язана з мотиваційною та емоційною сферами» [4, с. 10].

Наші дослідження психологічної сутності емоційного інтелекту на засадах системного підходу підтвердили доцільність розглядати його як інтегральну властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини розуміти емоції й управляти ними через когнітивну обробку емоційної інформації. Залежно від змістових характеристик і цільової спрямованості розрізняють внутрішньоособистісний емоційний інтелект, який забезпечує здатність розуміти власні емоції та керувати ними, та міжособистісний емоційний інтелект, який сприяє розумінню та регуляції емоцій інших людей [5].

Особливу роль відіграє емоційний інтелект у становленні та розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку. З огляду на психологічні новоутворення, які виникають на цьому етапі вікового розвитку [7], зокрема розвиток рефлексії, довільності пізнавальних процесів і поведінки, внутрішнього плану дій, та результати проведеного експериментального дослідження нами визначено, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту. У зв'язку з цим охарактеризуємо більш детально отримані нами емпіричні дані.

Методи та методики дослідження. У формуальному експерименті взяло участь 72 дітей молодшого шкільного віку (учнів 4-х класів), з них: 36 дітей – експериментальна група та 36 учнів – кон-

трольна група. Ми розробили програму психологічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

Психологічний супровід включав комплекс взаємопов'язаних заходів та методів роботи з молодшими школярами, вчителями початкових класів і батьками дітей. Одним із основних методів розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів ми обрали соціально-психологічний тренінг. З цієї метою ми розробили програму соціально-психологічного тренінгу щодо актуалізації емоційно-когнітивних ресурсів та розвитку в молодших школярів внутрішньоособистісного та міжособистісного емоційного інтелекту.

На початку та в кінці формуального експерименту проводили психодіагностичні зрізи. Для дослідження емоційного інтелекту молодших школярів ми використали опитувальник «ЕмІн» Д. В. Люсіна [5]. За допомогою нього ми з'ясували як загальний рівень емоційного інтелекту в учнів, так і рівні розвитку його структурних компонентів та показників.

Зауважимо, що до експериментальної та контрольної груп увійшли учні, які за результатами психодіагностичного дослідження мали до початку формуального експерименту низький та середній рівень розвитку емоційного інтелекту. Кількісні результати дослідження відображено на рис. 1.

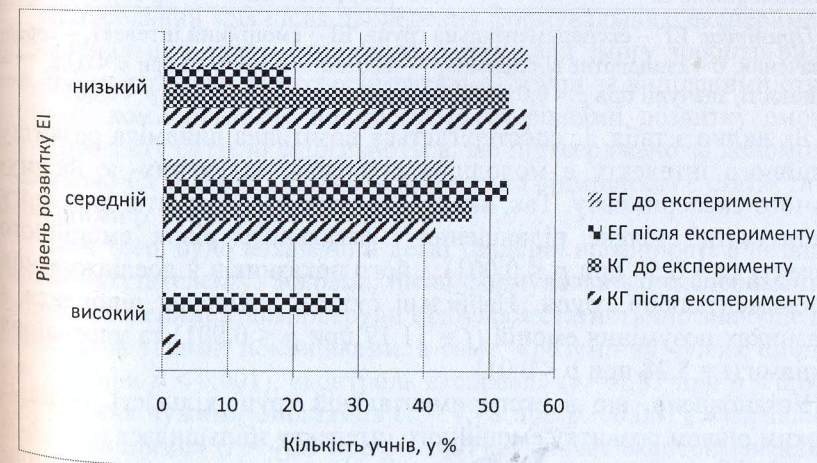

Рис. 1. Загальний рівень розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів до і після експерименту

Примітки: ЕІ – емоційний інтелект, ЕГ – експериментальна група, КГ – контрольна група.

Застосування методів математично-статистичної обробки даних дало змогу здійснити порівняльний аналіз результатів до й після проведення експерименту та простежити кількісні зміни в розвитку досліджуваного феномену. Узагальнені результати дослідження наведено в табл. 1.

Таблиця 1
Динаміка показників розвитку емоційного інтелекту молодших школярів до і після формульовального експерименту

Шкали й субшкали опитувальника «ЕмІн» Д. В. Люсіна	ЕГ				
	до експерименту		t-критерій Ст'юдента	після експерименту	
	$\bar{x}$	σ		$\bar{x}$	σ
Розуміння своїх емоцій	16,36	20,98	2,47*	21,89	34,96
Управління своїми емоціями	12,89	5,87	4,23**	17,31	13,88
Розуміння чужих емоцій	18,22	34,29	8,00***	24,61	6,42
Управління чужими емоціями	17,06	8,85	3,60**	20,33	21,37
Контроль експресії	10,14	6,01	2,82*	13,47	11,11
Розуміння емоцій	34,42	96,99	11,19***	44,97	20,48
Управління емоціями	40,61	34,64	5,28**	44,11	67,53
Внутрішньоособистісний інтелект	39,36	57,44	5,24**	46,39	21,27
Міжособистісний інтелект	35,25	62,48	4,50**	43,19	23,30
Загальний рівень EI	74,61	211,73	6,58***	89,58	71,45

Примітки: ЕГ – експериментальна група, EI – емоційний інтелект, – середнє значення, σ – стандартне відхилення, * – відмінності значущі при $p < 0,05$, ** – відмінності, значущі при $p < 0,01$, *** – відмінності значущі при $p < 0,001$.

Як видно з табл. 1, спостерігається позитивна динаміка розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів, залучених до формульовального експерименту. Так, аналіз отриманих результатів дав змогу констатувати суттєве підвищення і загального рівня емоційного інтелекту ($t = 6,58$ при $p < 0,001$), і його показників у досліджуваних експериментальній групі. Найбільш суттєві зрушення відбулися в показниках розуміння емоцій ($t = 11,19$ при $p < 0,001$) та управління емоціями ($t = 5,28$ при $p < 0,01$).

Установлено, що в експериментальній групі кількість учнів із високим рівнем розвитку емоційного інтелекту збільшилася на 27,8% (рис. 1). Після формульовальних впливів вони більшою мірою демонстрували здатність правильно ідентифікувати емоції за експресивними ознаками, вербалізувати їх, раціонально аналізували емоціогенну ситуацію та продукували конструктивні способи її вирішення. У результаті активного соціально-психологічного навчання в них знач-

но підвищилася здатність розуміти емоції – і власні, й інших людей – та управляти ними.

У 36,2% досліджуваних експериментальної групи рівень розвитку емоційного інтелекту з низького перейшов на середній. У них констатовано підвищення емоційного самопізнання, сформованість умінь емоційної саморегуляції, навичок емоційного самоконтролю, покращення розуміння емоцій інших людей та керування ними.

Проте 19,4% учнів після реалізації програми психологічного супроводу не продемонстрували підвищення рівня розвитку емоційного інтелекту. В умовах кризових ситуацій їх характеризували намагання занурюватися у світ власних негативних переживань, нестабільність настрою, прагнення дистанціюватися від оточення та своїх емоційних проблем. Ці учні потребують, на нашу думку, більш довготривалої корекційно-розвивальної роботи та індивідуального підходу до них.

Порівняльний аналіз отриманих результатів показав, що значущих кількісних та якісних змін у показниках емоційного інтелекту досліджуваних контрольної групи не було встановлено ($t = 1,68$ при $p < 0,05$). У представників цієї групи виявлено дуже незначну частку осіб, у яких констатовано підвищення загального рівня емоційного інтелекту із середнього до високого. Так, кількість таких осіб збільшилась лише на 2,8% (рис. 1).

Контрольний зріз після проведення формульовального експерименту та порівняльний аналіз отриманих даних дали змогу зробити висновок, що контрольна та експериментальна групи за виділеними структурними компонентами, показниками та рівнями розвитку емоційного інтелекту суттєво відрізняються, що підтверджено за допомогою t-критерію Ст'юдента і свідчить про те, що відмінності є статистично значущими ($t = 4,14$ при $p < 0,01$).

Крім того, було виявлено й деякі гендерні відмінності в розвитку емоційного інтелекту. Зокрема, після формульовального експерименту в хлопців експериментальної групи відбулося статистично значуще підвищення за такими показниками, а саме: «розуміння чужих емоцій» ($t = 5,13$ при $p < 0,001$), «контроль експресії» ($t = 4,87$ при $p < 0,001$), «управління чужими емоціями» ($t = 4,78$ при $p < 0,001$), «управління своїми емоціями» ($t = 4,23$ при $p < 0,01$). У дівчат експериментальної групи спостерігається суттєве підвищення загального рівня емоційного інтелекту ($t = 4,97$ при $p < 0,001$), а також покращення за такими показниками, як: «розуміння чужих емоцій» ($t = 4,82$ при $p < 0,001$), «внутрішньоособистісний інтелект» ($t = 4,09$ при $p < 0,01$).

Отже, після реалізації програми психологічного супроводу розвитку емоційного інтелекту в досліджуваних експериментальної групи відбулося не лише підвищення його загального рівня розвитку, а й спостерігаються позитивні зміни в його структурних складниках та їхніх показниках. Динаміка розвитку емоційного інтелекту молодших школярів після формувального експерименту свідчить, з одного боку, про зростання внутрішньої збалансованості його структурних компонентів, з іншого – підтверджує наше припущення про можливість його розвитку у процесі онтогенезу загалом.

З огляду на те, що навчальна діяльність провідна в молодшому шкільному віці, важливу роль у розвитку емоційного інтелекту учнів відіграє також учитель початкових класів. Тому ми провели просвітницьку роботу з учителями, метою якої було підвищення емоційної обізнаності педагогів про вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. У процесі проведення психологічних лекторіїв ми націлювали вчителів на використання психодидактичних засобів для розвитку емоційного інтелекту учнів у процесі навчальної діяльності. Так, наприклад, важливо використовувати емоціогенність змісту навчального матеріалу, методичний апарат підручників, а саме: ілюстрації, сюжетні малюнки, репродукції відомих картин, що забезпечує емоційне сприймання творів, формує в учнів уміння визначати емоційний стан людини за експресивними ознаками тощо. Водночас, для актуалізації й розширення емоційного досвіду учнів учителі можуть також застосовувати дидактичні ігри, драматизацію, інсценування, слухання музики, гумор.

У розвитку емоційного інтелекту особливу роль відіграють також батьки. Саме від них залежить емоційне благополуччя дитини в сім'ї. Адже позитивне ставлення батьків до дитини, сприятливий психологічний клімат у сім'ї – необхідна умова емоційного самопізнання дитини, її самоповаги, адекватної самооцінки, розвитку в неї емпатійного ставлення до інших людей [2]. Під час виступів на батьківських зборах ми розказували про вікову специфіку розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, індивідуально-психологічні особливості емоційного виховання дітей, що сприяло підвищенню емоційної компетентності батьків.

Отже, психологічний супровід розвитку емоційного інтелекту молодших школярів передбачав цілеспрямований його розвиток не лише в учнів, а й підвищення емоційної компетентності вчителів початкових класів та батьків дітей. Такий комплексний підхід до означеної проблеми дослідження забезпечив психолого-педагогічний вплив на емо-

ційний інтелект молодших школярів і сприяв підвищенню у них рівня розвитку як його структурних складників, так і загального показника загалом.

Висновки. Отже, узагальнюючи результати наукових досліджень та власних емпіричних даних, можемо стверджувати таке:

1. Вивчення емоційного інтелекту особистості – одне з найактуальніших завдань сучасної психології й найменш дослідженим у молодшому шкільному віці.

2. Емоційний інтелект розглядаємо як інтегральну властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини розуміти емоції та управляти ними через когнітивну обробку емоційної інформації.

3. Ми розробили та здійснили апробацію програми психологічного супроводу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, яка включала комплекс взаємопов'язаних заходів та методів роботи з молодшими школярами, вчителями початкових класів та батьками дітей. Після проведення формувального експерименту в учнів експериментальної групи констатовано статистично значуще підвищення як загального рівня емоційного інтелекту, так і його структурних складників. В учнів контрольної групи достовірних змін не виявлено.

4. Отримані результати експериментального дослідження дають змогу стверджувати, що молодший шкільний вік – сензитивний період для розвитку емоційного інтелекту.

Перспективи досліджень убачаємо в подальшій розробці та апробації психолого-педагогічних технологій розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, що сприятиме їхній емоційній компетентності.

Література

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман ; пер. с англ. А. П. Исаевой. – М. : АСТ: Астрель, 2011. – 478 с.
Houlman D. Emotsyonalnyi intellekt [Emotional intelligence] / D. Houlman ; per. s angl. A. P. Isayevoy. – M. : AST : Astrel, 2011. – 478 s.
2. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
Zhuravlova L. P. Psykhologiya empatii [Psychology of empathy] / L. P. Zhuravlova. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. – 328 s.
3. Засєкіна Л. В. Особливості функціонування інтелектуальних структур у процесі розв'язання творчих задач / Л. В. Засєкіна // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Сер. : Філософія, психологія, педагогіка. – 2005. – № 3 (15). – С. 21–28.
Zasyekina L. V. Osoblyvosti funkcionuvannya intelektualnykh struktur u procesi rozvyazannya tvorchykh zadach [The peculiarities of functioning of intellectual

- structures in the process of solution of creative tasks] / L. V. Zasyekina // *Visn. Nac. tekhn. un-tu Ukrainy "Kyivskyu politekhnichnyu instytut". Ser. : Filosofiya, psykholoziya, pedagogika.* – 2005. – № 3 (15). – S. 21–28.
4. Засєкіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту особистості : автореф. дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.01 / Засєкіна Л. В. ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2006. – 33 с.
Zasyekina L. V. Strukturno-funkcionalna organizaciya intelektu osobystosti [Structural and functional organization of personal intelligence] : avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.01 / Zasyekina L. V. ; In-t psykholoziyi im. G. S. Kostyuka APN Ukrainy. – Kyiv, 2006. – 33 s.
5. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта : опросник ЭмИн / Д. В. Люсин // *Психологическая диагностика.* – 2006. – № 4. – С. 3–22.
Lyusin D. V. Novaya metodika dlya izmereniya emocionalnogo intellekta : oprosnik EmIn [A new technique for measuring the emotional intelligence: questionnaire EmIn] / D. V. Lyusin // *Psikhologicheskaya diagnostika.* – 2006. – № 4. – S. 3–22.
6. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості / Е. Л. Носенко // *Психологія і суспільство.* – 2004. – № 4. – С. 95–109.
Nosenko E. L. Emocinyy intellekt yak socialno znachushcha integralna vlastyvist osobystosti [Emotional intelligence as socially significant integrated feature of personality] / E. L. Nosenko // *Psykholoziya i suspilstvo.* – 2004. – № 4. – S. 95–109.
7. Психическое развитие младших школьников / под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1990. – 168 с.
Psikhicheskoye razvitiye mladshykh shkolnikov [Mental development of primary school pupils] / pod red. V. V. Davydova. – M. : Pedagogika, 1990. – 168 s.
8. Bar-On R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory: Technical Manual / R. Bar-On. – Toronto : Multi-Health Systems, 1997.

УДК 316.4: 323.2

D. O. Iaroviyi

Received: November 15, 2016

Revised: January 21, 2017

Accepted: February 10, 2017

CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS AS A METHOD OF RESEARCH OF POLITICAL DISCOURSE IN SOCIAL MEDIA

The use of the social media diplomacy in political discourse is indisputably getting more popular every year. In this regard social media are the way of reaching each member of the society directly and quickly, allowing them to interact with the

© Iaroviyi D. O., 2017

audience. This article is aimed at studying the specific features of political discourse in social media and offering the paradigm for its analysis. With this aim, a research of the nature of political discourse in social media is first conducted. It is explained that this discourse is developing in the conditions of high competition for public attention, thus requires to be interactive (even proactive), credible, and reach the target audience. Based on this position, an explanation of the method suitable for the analysis, critical discourse analysis, is provided. Due to the nature of research area, such method seems legitimate for identifying, interpreting and explaining power relations and competition of discourses. Moreover, for the case of Ukrainian society and civil confrontation taking place in it critical discourse analysis could provide necessary answers in terms of avoiding negative consequences.

Key words: critical discourse analysis, social media, soft power, civil confrontation.

Яровий Д. О. Критичний дискурс-аналіз як метод дослідження політичного дискурсу в соціальних медіа. Використання соціальних медіа в політичному дискурсі стає все більш популярним із кожним роком. Соціальні медіа – канал, здатний досягти кожного члена суспільства безпосередньо й швидко, і такий, що дає змогу взаємодіяти з аудиторією. Стаття спрямована на вивчення особливостей політичного дискурсу в соціальних медіа та розроблення схеми його аналізу. Для цього проведено дослідження природи політичного дискурсу в соціальних медіа. Пояснено, що такий дискурс розвивається в умовах високої конкуренції за увагу громадськості, отже, він зобов'язаний бути інтерактивним (і часто випереджувальним), яке заслуговує на довіру, і бути спрямованим на цільову аудиторію. Виходячи із цієї позиції, надається пояснення наукового методу, придатного для дослідження, тобто критичного аналізу дискурсу. У зв'язку з характером дослідницької сфери цей метод видається обґрунтованим для ідентифікації, інтерпретації та пояснення відносин сили й конкуренції дискурсів. Крім того, стосовно українського суспільства й громадянського протистояння, що відбувається в ньому, критичний аналіз дискурсу надає потрібні відповіді з погляду уникнення негативних наслідків.

Ключові слова: критичний аналіз дискурсу, соціальні медіа, м'яка сила, громадянське протистояння.

Яровой Д. А. Критический дискурс-анализ как метод исследования политического дискурса в социальных медиа. Использование социальных медиа в политическом дискурсе становится все более популярным с каждым годом. Социальные медиа являются каналом, способным достичь каждого члена общества напрямую и быстро, и позволяющим взаимодействовать с аудиторией. Статья направлена на изучение особенностей политического дискурса в социальных медиа и разработки схемы его анализа. Для этого проведено исследование природы политического дискурса в социальных медиа. Объясняется, что такой дискурс развивается в условиях высокой конкуренции при внимании общественности, таким образом, он обязан быть интерактивным (и часто предваряющим), заслуживающий доверия, и быть направленным на целевую аудиторию. Исходя из этой позиции, предоставляется объяснение